

SHIFOBAXSH O‘SIMLIK NOMLARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI (SEDANA DORIVOR O‘SIMLIGI MISOLIDA)

Islomova Shahnoza Iskandar qizi

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

islomovas98@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek tilida turlicha nomlar bilan ataladigan shifobaxsh o‘simlik nomlarini lingvistik izohlash, keng omma uchun tushunarli bo‘lgan variantlarni o‘rganish, dorivor o‘simlik nomlarining etimologik tavsiflari xususiyatlari xususida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: tilshunoslik, tibbiy lingvistika, tibbiy birliklar, tibbiyot terminologiyasi, shifobaxsh o‘simliklar, dorivor giyohlar, xalq tabobati, dorishunoslik (farmatsevtika), o‘simlik nomlari.

Mustaqillik yillarida milliy o‘zligimizni anglash, xalq ma’naviyatini yuksaltirish, o‘zbek tilining qo‘llanish doirasini kengaytirishga alohida e’tibor berildi. Natijada tilning xalq tarixi, madaniyati va ma’naviyatining o‘ziga xos ifodasi, yuksak estetik qimmat hamda hadsiz ifoda imkoniyatlariga ega xazina ekanligi yanada oydinlashdi. O‘zbek tiliga Davlat tili maqomining berilishi, “Davlat tili to‘g‘risida”gi Qonunning qabul qilinishi, “O‘zbek tilining Davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonning qabul qilinishi o‘zbek tiliga bo‘lgan e’tiborning yuksak darajada ekanligining, ona tilimizning davlat tili maqomidagi ijtimoiy nufuzi oshayotganining nishonasidir. Bu yo‘nalishda qaror va farmonlarning qabul qilinishi ona tilimizning barcha sohalarida davlat tili sifatida keng qo‘llanishiga erishishdan iboratdir.

Tibbiyotda mavjud bo‘lgan va bemorlar uchun ishlatiladigan dori -darmonlar xususiyatlari, ta’siri, kasalliklar nomlari, shifobaxsh o‘simlik nomlari, shifokorlar nutqida uchraydigan ko‘plab so‘zlar bemorlar va ularning yaqinlari uchun tushunarsizdir. Chunki, tibbiy atamalarning deyarli ko‘pchiligi lotin yoki ingliz tilidadir. Bugungi kunda tilshunosligimiz oldidagi dolzarb masalalardan biri milliy tibbiyot tilini yaratish masalasidir. Tibbiyot terminologiyasi dunyoda eng qadimgi maxsus atamalardan biri hisoblanadi. Bu leksikaning ixtisoslashgan sohasi, tilshunoslik fanidir, u o‘rganadi, tahlil qiladi va tavsiflaydi.

Jahon tilshunosligida tibbiy lingvistikaga oid ko‘plab ishlar qilingan. Z.R. Palutina, A.A. Leontyev, A. Ponomarenko kabi qator olimlarning ishlari tibbiy lingvistikaga oid. O‘zbek tibbiy lingvistikasining ildizi zardushtiylikning muqaddas “Avesto” kitobi, Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari, Ibn Sinoning “Tib qonunlari”, “Urjuza” kitoblariga borib taqaladi. O‘zbek tilshunosligida ham bu sohada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar talaygina. Masalan, N.I.G‘aybullayeva, F.I.Abdulxairova, U.Sh.Ahmadovalarning tibbiy birliklarni o‘rganish bilan bog‘liq tadqiqotlari yuqoridagi fikrimizning isbotidir.

Butun dunyoga mashhur bo‘lgan sharq tabobatining asoschisi Ibn Sinoning “Tib qonunlari” kitobida keltirilgan ayrim kasallik nomlari, shifobaxsh o‘simlik nomlari, dori vositalarining nomlari bugungi kun jahon tibbiyot terminologiyasi uchun asos

bo'lgan deyishimiz mumkin. Fikrimizning dalili sifatida X asrdayoq Ibn Sino tomonidan ta'rif berilgan kasalliklar-u, davo xususiyatiga ega bo'lgan shifobaxsh o'simlik nomlarini, dori-darmonlarni keltirishimiz mumkin: *tog'un kasalligi*, *vabo kasalligi*, *chechak kasalligi*(chechakni yuqumli kasalliklar sirasiga kirishini birinchilardan bo'lib aytgan), *teri kasalliklarini—teri berchligi(fillik)* deb umumlashtirgan. Ibn Sino kasalliklarga, shifobaxsh o'simliklarga nom berish turli tomondan bo'ladi deb ta'kidlaydi. Masalan, dorivor o'simlik hisoblangan "*xanzal*"(lotincha nomlanishi shunday)ni *Abu Jahl tarvuzi* (*xalq orasida achchiq tarvuz deb yuritiladi*) deb ataydi, ya'ni uning nomi birinchi yetishtirgan qabila va shaxs nomi bilan bog'liq. Yoki *tog' zaytuni*, *dengiz o'ti*, *cho'l yalpizi* –bu shifobaxsh o'simliklar nomlari yetishtirilgan hudud nomi bilan bog'liq. Ayrim kasallik nomlari etimologiyasi kasallik ko'rinishini nimadirga qiyosi natijasida hosil qiladi: *sher kasalligi* (*moxov kasalligini*), *tulki kasalligi* (*soch to'kilishini*), *arslon kasalligi* (*sarattonni*) kabi.

Shifobaxsh o'simliklarning foydali xususiyatlarini qadim zamonlarda ham xalqimiz bilishgan va ulardan turli xastaliklarni davolash uchun foydalangan. Shifobaxsh o'simliklar ko'plari ilmiy o'rganilib, tibbiyotda keng qo'llanilmoqda.

"Dardni bergan Olloh shifosini ham beradi" degan hikmat xalqimiz orasida shakllangan. Haqiqatdan, o'limdan boshqa barcha kasalliklarning shifosi bordir. Shifoni esa buyuk zot nabototda, hayvonotda va tabiat qo'ynidagi boshqa ne'matlarda qilib qo'ygan. Ana shunday shifobaxsh ne'matlardan biri yurtimizda ko'p uchraydigan *sedanadir*.

Sedana- o'zbekchada sedana, arabchada shuniz, forschada siyohdona, ya'ni qora dona, ruschada чернушка посевная, lotinchada *Nigella sativa* deb ataladi. Qur'oni karimda barcha ilmlar mujassam, shu jumladan tibbiyot fani ham. "Hadis"da "Sedana o'limdan boshqa barcha xastaliklarga shifodir. Sedana non bodlarini suradi. Boshning yarim og'rishi va ich ketishini to'xtatadi. Yuzning qiyshayishi, sakta, qiynalib va bosinqirab uxlash, xotira faromushligi, bosh aylanishi va ko'z oldining qorong'ulashuvi kabi xastaliklarda sedana juda foydalidir." deyilgan.

Tabobatda sedananing shifobaxsh xususiyatlari aniqlangan. Uning dorivor xususiyatlari ham farmakologiyada o'rganilgan. Mazkur maqolada biz sedananing lingvistik jihatlariga asosiy e'tiborni qaratamiz:

Sedana shifobaxsh o'simligining etimologiyasi Beruniyning "Kitob as-saydana" dorivor o'simliklarning xususiyatlari haqidagi lug'at kitobiga borib taqaladi: lotinchada *Nigella sativa* deb nomlanadi. Yevropa, Misr, Hindistonda uni dalada ekadilar. Eronda

esa, qadimdan yovvoyi holda o'sadi. Markaziy Osiyoda non ustiga sepadilar. Uning nomi o'zi anglatgan ma'noga qarab berilgan. Ot so'z turkumiga mansub bo'lib, otning fitonimlar guruhiga kiradi.

Sedana nomining kelib chiqishi etimologik jihatdan *siyoh tuxmadan*, ya'ni qora urug'dan kelib chiqqan. Qadimgi giyohshunoslikka oid kitoblarda *kamuni* yoki *shuniz* deb nomlanadi. Kamun—bu zira bo'lib, bunday deb atalishiga sabab, tashqi tomondan ziraga o'xshaganligi va mushtarak xususiyatlari ham ziraga xosligidandir.

Sharq xalqlari sedanaga chiroyni oshiruvchi o'simlik sifatida qarashgan:

*Bo'lsin desang agar chiroyli yuzing,
Issiq bo'lsin desang agar yulduzing,
Rangim tarovatli bo'sin desang boz,
Sedana yeyishni odat qil o'zing.
Yuzda paydo bo'lsa nogohonda shal,
Ertami yoki kech, bo'lsa qay mahal,
Meni yoqqa solib, surka yuzingga,
Yuz shakli tez kunda bo'lajakdir hal.*

*Kuching ketib, biroz bo'lganda qari,
Senga qaramasa oy yuzli pari,
Sedana yog'idan ichaver har kun,
Sen tomon parilar keladi bari.*

Yuqoridagi parchadan ma'lum bo'ldiki, sharq xalqlari poetikasida sedana lingvomadaniy jihatdan ramziy ma'no kasb etgan, ya'ni u chiroyni oshiruvchi o'simlik hisoblangan. Tabobatda *sedananing foydasi*, *sedana moyi*, *sedana xususiyatlari*, *sedananing dorivor xususiyatlari* kabi [ot+ot] qolipidagi moslashuvli birikmalardan ko'p foydalaniladi. Bundan tashqari tilimizda *sedanali non* birikmasi ham ko'p ishlatiladi. Sedana asosli ushbu yasama so'zlar *sedanali*, *sedanasiz*, *sersedana* lug'at qatlamimizni boyitgan.

Tilimizda sedanaga nisbatan “bepul davolovchi tabib” perifrazasi qo'llaniladi. Nafaqat sedana, balki boshqa barcha foydali, shifobaxsh o'simliklar nutqimizda o'ziga xos perifrazalarga ega. E'tibor beradigan bo'lsak, o'simliklar ziravor o'simliklar, tolali o'simliklar, foydali o'simliklar, shifobaxsh o'simliklar kabi qator belgiga va vazifasiga ko'ra nomlanishlarga ham ega. Shulardan “*shifobaxsh*” so'zining o'zi o'simliklarning inson organizmi uchun foydali ekanligini, tanaga shifo baxsh etishini ko'rsatib turibdi, yoki dorivor o'simliklar birligiga e'tibor qilsak, aynan shu “dorivor” so'zi o'simlikning davolovchi xususiyatga ega ekanligini o'zida mujassamlashtirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи”// 2019 йил, 21 октябрь// <http://uza.uz/uz/politics/>
2. Doncu, Andronache -2014. -B-348 .
3. Mahmud Hasaniy, Surayyo Karimova. Navoiy davri tabobati. –T.: Ibn Sino,1991.—B. 178.

4. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. –T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi,1993. Elektron kitob. 3jildli saylanma. 1-jild.
5. G‘aybullayeva N.I. “O‘zbek tilida tibbiy evfemizmlar (tibbiy davriy nashr materiallari asosida)” Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Buxoro – 2019;
6. Abuzalova M., Islomova Sh. Tilshunoslik va tibbiyot integratsiyasi: tabobatda davo bilan bog‘liq paremiologik birliklar.—B.: Durdona, 2021.—B. 44.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 томлик. 2-том. “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси”. – Т.: 2006. 582-бет.

INSONLARDA UCHRAYDIGAN XAVOTIRLI VAZIYATLARNING AHAMIYATI

Jaloliddinova Sevinch Aktam qizi
O‘zbekiston Milliy Universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada odamlarni psixik va fiziologik muhitiga bevosita daxl qilayotgan xavotir hissi va buning oqibatida asab buzilishi, kuchli nevrozlarni yuzaga kelishi va omillari, menopauza va gormonal yetishmovchilikka duchor bo‘lgan ayollarning psixik holati va buning natijasida insonlarning kundalik hayotda ishlash qobiliyatiga salbiy ta’sir etishi, uni oldini olish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Xavotirlilik, hissiy kechinmalar, anksiyete, nevroz, ijtimoiy fobiya, agorafobiya, psixologik himoya.

Psixologiya sohasining dolzarb muammolariga aylanib borayotgan xavotirlilik, nafaqat inson psixikasiga balki, uning fiziologik jihatlariga ham o‘zining salbiy ta’sirini o‘tkazmay qolmayotganligini amaliy jarayonlardan ko‘rish mumkin. Hozirda juda ko‘p shaxslarning sog‘lom turmush tarzini o‘zgarishiga ta’sir etayotgan salbiy hissiy kechinmalar bisyor. Ulardan biri - xavotir hissi. Xavotirlilik qandaydir muayyan vaziyat bilan bog‘liq bo‘lgan qo‘rquv va tashvish hislarining uyg‘unlashuvi hisoblanadi. Bu holat odamga faoliyatning har qanday ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

Hozirda AQSH aholisining har o‘nta odamidan biri xavotir va hissiy kechinmalar tufayli kelib chiqadigan asab buzilishining qurboni bo‘lmoqda. Xavotir hissi hozirda ruhiy kasallik darajasigacha ko‘tarilgan dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Bu tuyg‘u odamlarga keyingi o‘ttiz yil ichida chechakka nisbatan o‘n karra ko‘proq zarar keltirgan[1].

Taxminlarga ko‘ra, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan olib borilgan xavotir testlarining natijasida 264 million insonda xavotirlilik aniqlangani va bu ko‘rsatkichning 63 foizini ayollar tashkil etishi ma’lum bo‘ldi. Demak erkaklarga qaraganda ayollarda xavotirlilik ikki baravar ko‘p uchraydi.

Anksiyete – lotin tilidan olingan bo‘lib, insonning iztirob yoki qayg‘u holati yoki tananing tashvish va qo‘rquvga bo‘lgan munosabati. Bu holat kuchli nevrozga sabab bo‘lishi mumkin. Jismoniy va psixologik ortiqcha ish, yengil yoki o‘tkir stressli vaziyatlar odamda tashvishli nevrozning sabablari hisoblanadi. Bu buzilish ko‘pincha